

Før og efter 1940 - som jeg husker det

Af Frode Sørensen

Forord

Da jeg sluttede mit bidrag til *Fra Ribe Amt 1989* var det ikke min hensigt at føje mere til den *føljeton* om bønder i Borre i Aal sogn. Tre gange måtte være nok. Jeg havde ikke mod til at gå tæt på min egen nutid. Men et års eftertanke har lært mig, at tiden omkring 1940 er glemt af de fleste af naturlige grunde. At det netop nu er 50 år siden randt mig først i hu efter nogle indledende skitser.

Jeg indleder i samme jeg-stil, som jeg slap i fjor, thi det er, hvad jeg selv oplevede og erindr. Hvad jeg skriver om besættelsen er også huskestof, der har fundet god støtte i en god og fyldig bog fra 1971, der hedder *Levevilkår under Besættelsen* (L. u. B.) og er skrevet af stadsarkivar dr. phil. Sigurd Jensen.

Levevilkårene var anderledes i Oksbøl og omegn eller et midtjysk hedesogn end de var på Vesterbro, men vi var underlagt de samme overordnede instanser, og det lokale selvstyre kunne tildels mildne luften, når den kom langt nok ud på landet. Jeg vil skrive om forholdene, som jeg så og oplevede dem, set fra en civil, landlig livsform.

Ved min afsked med Kerteminde Folkehøjskole i påskeugen 1937 efter fem gode måneder å 70 kroner var jeg i tvivl om, hvad min lange fremtid skulle eller kunne bruges til?

Hvis nogen havde spurgt, hvad jeg ville med det skoleophold, ville jeg være blevet dem svar skyldig. At jeg i den daglige regnetime havde genkendt noget af det glemte fra mit sidste år i Oksbøl Friskole, måtte de fleste kunne forstå.

Men hvad kom der ud af forstander Ejnar Skourups daglige foredrag fra 9 til 10? I den første måned hørte vi mest om Odin og Tor og Loke, og hvad de nu hed alle de gamle guder fra Friskolens lilleklasse. Vi skulle ikke lære, men høre det endnu engang. Ingen sagde noget om nyttevirkning, men der blev lyttet. Senere kom Holberg på programmet og gamle Grundtvig selv. Og som en afveksling midt i det hele nogle timer om begrebet *Arbejde!*

Det daglige højdepunkt var de to dansktimer mellem 10 og 12; hvorfor er det igen svært at svare på, men jeg blev betroet i et brev hjemmefra, at mine breve var længere og bedre, end de før havde været.

Højskolen gav os ingen erhvervsvejledning og ingen formaninger å la *sådan og sådan skal du gøre og være*. *Ham selv* lod ved en aktuel lejlighed nogle ord lyde om, at den dygtige altid er eller bliver specialist, men han glemte at forklare begrebet dygtighed. *Dygtige folk er tit så besværlige* hørte jeg en erfaren præst sige mange år senere.

Og jeg, der var født ind i landbruget som livsform 22 år i forvejen, skulle jeg vende tilbage til ploven og harven og tromlen eller hakken, skovlen og spaden og klø grisen bag øret som om intet var hændt? Jeg var ikke uduelig eller for fin til det - det vidste jeg godt selv - men jeg kunne vel også nå at lære noget andet, hvis lysten og trangen kunne holde?

En traditionel fremtid i landbruget ville være det nemmeste. Så skulle jeg tjene som karl endnu et par år og af den gængse årsløn på 1000-1200 kroner + ophold opspare nogle hundrede kroner. Det regnestykke voldte mig intet be-

svær, og det ville passe min far godt at yde et tilsvarende beløb til en sådan *pulje*. Så kunne der ved skelsalder være penge nok til udbetaling i en gård, der var stor og god nok til at klare enhver sit på, og hvad skulle man så med mere? Sådan havde mange før mig skaffet sig en selvstændig tilværelse. Det kunne jeg vel også, hvis jeg ville?

Der gik et års tid med at få tvivlen sat på plads, et år uden mål og med hvor jeg levede af tilfældigt sjov her og der. Der blev gjort iagttagelser og erfaringer mod nord i Jylland og midt på Sjælland og undervejs fra sted til sted, og der blev arbejdet så meget, at pengene slog til og gik til. Set fra snusfornuftigt hold spildte jeg min tid, men sjælen fik ro, og jeg blev klar over, hvad jeg ville og ikke ville. Den læsetrang, der voksede i min højskoletid, fandt jeg ikke stærk nok til at bære et langt studium, og min friskolefortid havde ikke gjort mig eksamensvenlig. Ingen blev spurgt til råds, thi afgørelsen ville jeg selv træffe, og begrebet penge blev holdt på afstand i mine overvejelser.

Og det blev 1938 imens jeg faldt til ro i det bondesamfund, som var ved at komme til kræfter efter de ondeste kriseår først i trediverne. Økonomien var i bedring af flere årsager. Eksportvarerne og især kvægpriserne var steget så meget, at der blev set mere lyst på tilværelsen i det vestjyske landbrug, hvor de laveste kvægpriser havde ramt ekstra hårdt, fordi vore store, naturskabte græsarealer hørte sammen med store kvæghold.

Heldigvis havde der i kriseårene været gode vækstforhold, store høstudbytter og gunstige produktionsvilkår, ellers var det gået rivegalt, fortalte en erfaren bonde, da det værste var ovre.

Året 38 var længe berømt for sin store høst af alle afgrøder, det største nogensinde, efter et meget tidligt forår med 21° C den 21. marts. At det blev hævnnet med storm og jordfygning i

april og maj blev oprettet igen i ønskevejr resten af året.

Det var den sommer, jeg påtog mig at drive en lille gård i mit hjemns nærhed. En ældre kone, der var blevet alene, fik brug for en voksen karl i stedet for den unge knægt, hun havde, og der fik jeg så prøvet at drive landbrug på egen hånd, og det gik ret så godt i en god og lærerig sommer. Jeg vidste, at gården skulle sælges og afhændes til min tids udløb 1. november, og de sidste to måneder kendte jeg både den nye og den gamle ejer samt nogle vordende arvinger. Der var både arbejdsmæssige og diplomatiske hensyn at varetage, og det lykkedes ganske godt. Men der kom en vanskelighed, som ingen af os havde forudset.

Kort efter, at den store høst var vel i lade, fik vi andet og mere at gøre end at nyde et kønt efterår. Der opstod mund- og klovesyge på nabogårde til hver sin side, de første tilfælde i vor nærhed af den frygtede og meget smitsomme kvægsot, der sidst havde hærget landet omkring 1926.

Mange kendte sygdommen fra dengang, og vi, som var blevet voksne siden, havde hørt en del om den. Vi vidste, at den angreb alle klovbærende dyr, deraf navnet, og at den var meget smitsom og derfor bredte sig i epidemier. Selve sygdommen gik i reglen over af sig selv, men der kom tit langvarige, uheldbredelige følgesygdomme hos enkelte individer. Det var disse, som pr. erfaring var de mest frygtede. Og så alle de lovbefalede afspærringer som dyrlægen og politiet (Veterinærpolitiet) skulle iværksætte. En lokal afspærring nær den ramte ejendom skulle ved skilte forbyde al adgang, og et iagttagelsesdistrikt, afgrænset ved skiltning, angav et større område (iagttagelsesdistrikt), hvori der ikke måtte afholdes markeder og ikke føres dyr igennem uden sognefogdens tilladelse (passér-seddel).

Alle disse nødvendige foranstaltninger ram-

te alle, både rene og urene, og dermed megen samkvem og omsætning i alle landlige samfund, en veterinær undtagelsestilstand, der varede henved et halvt år før de sidste skilte blev fjernet. Det var slet ikke morsomt at være den sidste på egnen.

Lidt ind i oktober fik vi mund- og klovesyge konstateret, der hvor jeg forberedte at aflevere bedrift og besætning til de nye folk, der vistnok havde bryllupsdagen fastsat til 9. november, og derfor nødigt ville stavnsbindes i deres nye hjem før *dagen*. Hvad gjorde vi nu?

Jeg skulle tiltræde en ny plads på en gård i Thorstrup sogn hinsides Varde, som til den tid måske/måske ikke var ramt af mund- og klovesyge, der nu bredte sig med rivende hast.

Der var mange andre end mig, der skulle flytte under lignende forhold, thi det var, mens der endnu var folk på landet, så noget måtte der gøres.

Og der blev gjort noget. Politimesteren bekendtgjorde i tide, at folk, der skulle skifte fra en sygdomsramt til en sygdomsfri plads, kunne aftale med den nye arbejdsgiver at bruge et døgn til at flytte fra sted til sted og til at vaske og desinficere sig selv og sit arbejdstøj etc. evt. købe nyt, og på det nye sted skulle han/hun holde sig i passende afstand fra klovbærende dyr i den første uge. En sådan aftale kunne ordnes pr. telefon uden skrevne formularer, thi alle var bedst tilpas med at reglerne blev overholdt.

Og til det sted hvor jeg fik udtjent, lykkedes det at finde en ældre fhv. malkerøgter, der ville og kunne passe bedriften i ni dage før den nye ejers regning og risiko. Og den 2. november var mine negle så rene, som da jeg var nyfødt - helt uden dyrlægesyn, og vi slap for smitte på mit nye sted.

Det blev hen ad jul, før Vardeegnen blev normal igen efter den søllehed. Enhver stald, den havde været i, skulle gøres næsten så ren, som den kunne blive efter dyrlægens opskrift. Det

var hans embedspligt at frikende ejendommen og ophæve afspærringen på politimesterens vegne.

Uanset hvor ond- eller godartet sygdommen havde været, betød den altid et driftstab. I mange tilfælde kneb det at få årets store avl omsat i en svækket kvægbesætning.

Min nye plads, som jeg var flyttet i uden at være bacillebærer, havde jeg ikke spildt megen tid på at finde. Jeg skulle have et sted at være det næste år, derfor tog jeg fri en eftermiddag mellem korn- og kartoffelhøst for at finde det.

Jeg havde aldrig prøvet at tjene som karl ved forefaldende arbejde i et helt år på min hjemegn. Det måtte gerne blive øst for Varde, hvor min salig bedstefar engang var kommet fra. Hjemme var det min ældre bror, der varetog det meste af den daglige drift, men jeg havde på fornemmelsen, at min 60 årige far gerne ville se mig på frisdage og deslige.

På Højskolehjemmet i Varde så jeg i dagens *Vestkysten* en karleplads, som jeg måske kunne bruge? Afstanden syntes passende.

Et sted mellem Lindingbro og Thorstrup kirke spurgte jeg om vej hos en flink, ældre mand, som jeg siden erfarede var en af min fars utallige fætre på egnen.

Manden, jeg søgte, sad og drak kaffe med sin karl ved køkkenbordet. En kop kaffe til mig var en selvfølge. Jeg viste ham en tre år gammel (god) anbefaling, der blev læst uden kommentarer. En lille vandring i stalde og lade og langs de nærmeste agerender røbede et jævnt solidt landbrug i god drift og i almindelig, men ikke pinlig orden.

Ved vor indendørs lønforhandling var han urokelig i sit tilbud på 1000 kr. for et år, et beløb som jeg i grunden følte mig lidt for gammel til at nøjes med (men det var måske min fejl!). Jeg vidste nok, at de 18-20 årige var de mest efterspurgte, og folkeløn i Vestjylland var be-

stemt af udbud og efterspørgsel og derfor lidt over landarbejdertarif.

I tilfældet her var der noget ved stedet og folkene og noget uforklarligt ved den hele atmosfære, der forekom mig for spændende at vende ryggen. Jeg havde ingen lyst til mere søgen for måske at redde 100 kr. Manden fik sin vilje, og jeg fik et sted at være, som ingen af os nogensinde fortrød, og vandt et venskab, der har varet siden.

Hvad kom der så ud af den (gode) gamle skik at tjene på landet, udover at man havde et sted at være, hvor man kunne tjene til livets ophold og måske spare lidt penge op, hvis man ville. En anerkendt læretid var det jo ikke som i handel og håndværk, men dengang havde mange knægte tjent på landet, før de kom i lære i byen.

Vist lærte vi noget fra sted til sted, og nogle gjorde erfaringer såvel faglige som menneskelige. Skrevne anbefalinger havde afløst gamle, obligatoriske skudsmålsbøger, men kunne og ville man gøre rede for, hos hvem man havde været og hvornår og hvor længe, kunne det være lige så godt. *Han var god til det meste*, skrev gdr. Chr. Broeng i Aal sogn om en veltjent ung karl for mange år siden.

Så fik jeg prøvet at tjene i Vestjylland i et helt år fra en 1. november. Der, hvor jeg før havde været i mere østlige egne, ville jeg helst søge væk fra, når efterårsmørket kom snigende en time før fyraften. Deres indfødte karle ville helst nøjes med at følge og passe et par heste. De var måske for stolte til at røre ved eller malke en ko? Det havde man tjenestepiger, malkekoner eller en røgter til, og på de små gårde var manden selv bundet af det først og sidst.

En speciel fodermester skulle kunne magte at malke 15-16 køer mindst to gange daglig med sine hænder. Det havde jeg ikke hånd- eller armkræfter til. Derfor var jeg ikke kvalificeret til at være fodermester. Og være karl ved udearbejde fra morgen til aften fandt jeg ikke hver-

ken fornøjelse eller penge i. Derfor søgte jeg helst vestpå, når det led mod vinter.

Min nye vestjyske husbond, der oprindelig var Aarhus-jyde, var, sagt med hans egne ord, bedre til agerdyrkning end til husdyrhold, bedre tilpas i mark eller ved skrivebord end i stalden. Det passede mig udmærket. Jeg var ikke lejet til at være fritaget for noget, jeg måske ikke brød mig om, men dog skulle gøres. Det var hans gård og hans ret og pligt at lede og fordele arbejdet og altså sørge for, at karlen havde nok at bestille hver dag og have hjælp af en daglejer til 8-10 kr. om dagen, når det var nødvendigt, thi det var dengang, der kunne findes en mand, der kunne læsse møg med en greb eller hø med en fork, fordi man kendte ikke andet.

Jeg lærte et par tekniske fremskridt at kende i foråret 39. - Vi fik malkemaskine efter grundige overvejelser og studier i staldene hos andre erfarne brugere. En ny opfindelse var det slet ikke, men den var omsider ved at finde en form, der kunne sælges og bruges til at malke køer med, og malkearbejdet ved håndkraft to-tre gange hver dag året rundt var mange steder ved at blive uoverkommeligt, fordi der var få duelige hænder til rådighed i forhold til det antal køer, der passede til bedriften. Oprindelig var det kvindearbejde som alt andet, der havde med mælkens behandling og renlighed at gøre; en tjenestepige på landet var født til at malke køer, men de fandt plads ved andre slags arbejde end det hjemmевante, når de søgte ud, og tit kom der ingen ny pige i stedet. Folkevandringer fra land til by eller fra vest mod øst var ingen ny bevægelse. Der blev ikke smækket med døre, fordi nogle vestjyske piger havde opdaget, at de kunne bruges og måske også lære noget andre steder.

Det blev ikke nødvendigt at slagte køerne, fordi gårdens mandfolk blev ladet alene med det malkearbejde, som mange af os ikke var så gode til, som kvindfolkene havde været, og det

vidste vi godt selv, thi det var os, der fik hårdt skind i hænderne og stive blåfrosne fingre af udendørs slæb i al slags vejr. Måske en billig undskyldning, men også en forklaring.

Når pigen var væk, og lønnen sparet, fik mænd tid og råd til mekanik. At kedsomheden kunne brede sig ude på landet langsomt men sikkert, hver gang et levende menneske blev byttet med en maskine, var der næppe mange, der skænkede en tanke, før det var for sent.

Der blev snakket meget og længe om, hvad der var bedst til at malke menneskehånd eller maskine? Maskinmalkning koster et kilo mælk pr. ko pr. dag, sagde den skeptiske ekspertise, men udviklingen lod sig heller ikke standse dengang. Den maskine, vi blev glade for i 1939, lod sig forbedre i 40 år, før den fandt en blivende form, som der fremdeles forbedres på.

Man kan gætte sig til, at der var sket en bedring i landbrugets økonomiske situation siden lavmålet først i 30'erne, når en gård med 12-14 køer kunne skaffe penge til et malkeanlæg i den tids standard, der så vidt det kan efterspores kostede 1200-1500 kr. - et overkommeligt beløb for den, der havde køer og mælk nok at bruge den til, men bønderne var ikke vant til store penge, og der var i de onde tider hobet meget andet op på venteliste eller ønskeseddel. Og en og anden var måske blevet klog af skade?

Der var meget andet at være optaget af der sidst i 30'erne end det med penge og landbrugspriser og anden økonomi. Den politiske situation i Europa havde længe været anspændt. Vor økonomi var påvirket af, at stormagter var optaget af at forberede den næste krig, enten ved at købe vore varer eller ved at vænne sig til at klare sig uden.

Ingen mistænkte vort lille land for at true verdensfreden, men allerede *fra foråret 1938 og fremefter havde såvel de private importører som myndighederne i Danmark truffet en række beredskabsforanstaltninger med henblik på en*

kommende krig. Regeringen havde stillet ekstraordinære valutabevillinger i udsigt til importører, der ville sikre sig ekstra lagre, og der var samlet betydelige beredskabsforråd af brændsel, benzin, olie, jern, stål, kunstgødning, plantebeskyttelsesmidler, medicinalvarer o.a. (citater fra *Levevilkår under Besættelsen* af Sigurd Jensen, 1971).

Det var, så vidt vides ikke noget, der stod på avisens forside (man ville ikke skabe krigsfrygt i Danmark), men krigsfrygten tog til i sommeren 1939. De skiftende storpolitiske situationer skal ikke repeteres her, og vi i den lokale arbejdende befolkning havde også andet at bestille end at høre radio og læse aviser. (Det var just i de tider, at radioen nåede ud til de sidste husstande). Vi tænkte og håbede til det sidste, at den meningsløse krig (med lidt mere tålmodighed) kunne afværges.

Det var kun 25 år siden, den sidste store krig brød ud, den som varede i mere end fire år, og det blev derefter en almen mening blandt dem, der kunne huske, og det var mange, at nu havde vi haft den sidste i vor tid. Ingen ville eller turde slippe så frygtelige våben løs engang til.

I de spændte augustdage var det mest min 61 årige far, jeg søgte råd og kommentarer hos. Som garderveteran fra sikringsstyrken i 1915 havde han erfaret og husket mere, end vi unge kunne læse os til. Han troede næppe, men håbede til det sidste, at krigen kunne afværges, troede heller ikke at vi kunne bevare eller have en neutralitet endnu engang. Derfor ville Danmark blive besat af nærmeste stormagt, hvis eller når krigen kom.

Han sagde det kun højt en gang med mig som eneste tilhører.

Krigen kom. Det skete den 2. september 1939. Og to dage senere faldt de forvildede bomber så nær ved som i Esbjerg. (Det skrev Verner Bruhn om i *Fra Ribe Amt* 1989). Efter den forskræk-

kelse skete der ikke usædvanlige ting i vort lokale område udover, hvad der hørte årstiden til.

Min far ville gerne, at jeg vendte hjem til november. Vi forudså, at min ældre bror kunne blive indkaldt til en beredskabsstyrke, som måske ville blive oprettet ligesom i 1915 - hvad dog ikke skete. Han sagde det ikke, men jeg vidste, at han gerne ville have mig i nærhed for en tid; han savnede så tit en at snakke med. Det kan se ud for eftertiden, som om jeg brugte noget af min unge tid på at være min fars dreng, men jeg forsømte næppe andre opgaver, og jeg havde mere tid at se frem til, end han havde.

Det passer ikke, at der intet skete i den første krigsvinter. Allerede den 2. september blev der lovgivet for at sikre vort lands forsyninger. Vi eksporterede landbrugsvarer til to stormagter, der nu var i krig mod hinanden, og vi var (endnu) neutrale. England var ved at forberede sig på at leve uden fødevarer fra det danske landbrug på grund af ubådskrigen; og vort store naboland mod syd var ikke indstillet på at købe alle vore varer til den nødvendige pris.

De første restriktioner kom allerede den 3. september ved at al privat bilkørsel blev forbudt. Vore små lagre af flydende brændstof skulle bruges til den mest nødvendige transport. Det skete i en tid, hvor antallet af luksus-biler endnu ikke var stort.

Inden 1939 var gået, fik vi rationeringskort til sukker og kaffe, mest for at forhindre såkaldt hamstring, som der kom forbud imod. Vort danske overskud af sukker skulle bruges som bytteobjekt i vor samhandel med Norge om salpetergødning.

Vinteren 1939-40 blev den første af tre lange, strenge isvintre i træk. Sne- og isvanskeligheder til lands og til vands gjorde, at al transport blev ekstra dyr og besværlig og krævede mere brændsel end normalt. Forsyning med udenlandsk brændsel som kul og koks blev så

begrænset, at i hvert fald private i landlige områder måtte klare sig, som de bedst kunne med dansk træ, tørv etc. Til det brug blev der anskaffet mange specielle brændeovne. Fyringsolie til boligopvarmning var ret ukendt og el-opvarmning sjælden.

Den almene rationering var selvfølgelig en statsforanstaltning, men det var kommunernes opgave at uddele rationeringskortene til alle husstande eller borgere i hvert kvartal. Det skete på et offentligt sted efter bekendtgørelse.

Med tiden blev der en form for frivillig rationering af varer, som de handlende selv måtte fordele til deres kunder. Det gjaldt f.eks. kødvarer, hvor mængderne var vanskelige at overskue for et kvartal ad gangen. Man ville nødig udstede mærker på varer, som ikke med sikkerhed var til stede i butikken.

Hvad brændsel angik, var der mange steder i vestjyske egne reserver at ty til i gamle læhegn o.l. I Aal kommune blev den kommunale, hugstmodne plantage i Borre på nogle få ha skovet og solgt til trængende husstande med seks rummeter til hver.

Vinteren slap vi ikke ud af til påske det år, thi den kom en hel uge før april uden antydning af grønne spirer eller udsigt til bygsåning. *Det ka væer en ka so byg om ott dav?* var min fars lysegrønne håb en sen martsdag, som en reaktion på mit sortsyn. Jeg havde aldrig kendt magen til sildighed, og værre blev det. Den 4. april faldt der sne nok til en halv dags snekastning. Men den 8. april gjorde vi forberedelse til at så den første byg dagen efter. Vi hørte også nogle ord i radioen om *noget* oppe ved det nordvestlige Norge - men det var jo ikke i Danmark. I dagens sidste radioavis blev der sagt lidt mere fra det samme sted. Hvad bliver mon det næste?

I den årle morgenstund blev de bange anelser forstærkede. Jeg hørte dem, før det blev så lyst, at man kunne se, hvor mørkegrønne de var. Og

alle var de på vej nordpå. På vej til Norge?, tænkte jeg uden at sige det til nogen. Jeg huskede radioavisen fra dagen før, men sansede ikke at trykke på knappen nu - vist nok fordi radioavisen i morgenstunden var så ny endnu, at den ikke var blevet en vane.

Min far var tidligt ude den morgen for at så græsfrø på vintersæden, mens der endnu var vindstille. Han gik hjem til sin kaffe, mens de mystiske overflyvninger var tættest. Vi undgik at sige lige ud, hvad vi begge tænkte, og der var stadig ingen af os, der sansede at lukke op for den radio, som havde været i huset i 13 år. Var vi bange for at kende den skinbarlige sandhed?

Da min bror op ad formiddagen vendte hjem fra et ærinde i Oksbøl, kunne han ikke undgå at vide noget om, hvad der var ved at ske. Og så blev der lukket op for radioen, den censurede radio, der skulle fortælle os, hvad vi skulle tro, og hvad vi skulle gøre.

Det skete (heldigvis) netop på den første dag, det var muligt at få travlt med forårsarbejdet i marken efter den lange vinter. Om eftermiddagen blev der sået byg, som det var planlagt, thi det nyttede jo intet at sidde og græmme sig over det skete. Min far havde, som før nævnt, forudset det et halvt år i forvejen, ikke fordi han ønskede det, eller mente vi kunne forhindre det ret meget længere, end vi gjorde, men som gammel soldat syntes han nu nok, vi kunne have stridt lidt mere imod.

Vi var enige om at tage det skete til efterretning og indrette os efter forholdene, de forhold, som ingen kunne forudse. Så sagde han: *Hvis Tyskland vinder krigen, får vi aldrig vor selvstændighed igen.* Så vidt havde jeg hidtil ikke fundet det nødvendigt at tænke, jeg som havde sunget med på *Danmark i tusind år* og andre hymner til fædrelandet, så længe jeg kunne huske, og jeg ville som de fleste helst tro det, jeg ønskede (ønsketænkning).

Ude på landet passede vi vort arbejde om-

trent som i ethvert andet forår. Det var et dejligt forår, da det endelig var kommet til landet for at blive, uanset hvad vort nye *styre* kunne finde på? Det vidste vi foreløbig ikke ret meget om, men nogle gisninger blev der altid tid og plads til. Nu skulle tyskerne jo skille os af med vore landbrugsvarer, ville de mon betale os ordentligt, hvad England slet ikke havde gjort i hele 1939. Det var vistnok en årsag til, at lagrene i Danmarnk var meget store den 9. april.

Af landbrugseksportvarer havde vi (9/4) foreløbig til overflod. For 40 mill. kr. smør, bacon, æg m.v., som man havde været i færd med at eksportere til England eller tredjelande, lå nu og ventede i kølehusene, og landbruget producerede videre (L. u. B.).

Disse varer måtte tyskerne nødvendigvis af-tage og betale for med varer, som vi havde hårdt brug for, såsom kul, olie, jern, kunstgødning og mange andre gode ting. Det blev der forhandlet om på regeringsplan i dagene lige efter den 9. april.

Landbruget skulle også forpligtes til at ned-sætte sin produktion over et tidsrum af ca. syv måneder - den tid det tog at producere et slagte-svin. Denne nedgang ville formodentlig ske af sig selv, efterhånden som importen af kraft-foder og kunstgødning blev mindre. De danske rationer af fødevarer blev også berørt i disse forhandlinger uden at være truet af drastiske nedskæringer. De tyske forhandlere var mere interesseret i at modtage fødevarer fra os end omvendt. Der var forbud mod hamstring, men det skete alligevel, dels fødevarer, dels for-brugsvarer af mere varig karakter, først og fremmest tekstil.

Et ejendommeligt fænomen i besættelsesti-dens første uger var for øvrigt, at folk ikke blev syge eller rettere ikke søgte læge i sædvanlig omfang (L. u. B.)

Der var mange ting, der skulle aftales mellem danske og tyske forhandlere, og mange sam-

handelsproblemer der var svære at overskue på forhånd. Den jævne bonde og/eller almindelige forbrugere var selvfølgelig fra dag til dag spændt på, hvilke ordninger vi skulle rette os efter fremover. Det blev en almen opfattelse, at de danske politikere og embedsmænd klarede sig godt i disse forhandlinger. Tyskerne ville gerne have faste retningslinier eller regler for, hvad og hvor meget vort landbrug og vor industri måtte frembringe, hvornår og (måske) dernæst bestemme, hvad vor arbejdskraft (vore arbejdsløse) kunne bruges til?

Det danske synspunkt, at vi ville producere mest af den vare, der var bedst betalt, var de ret forstående overfor. Landbruget skulle snarest muligt nedsætte sin flæskeproduktion, fordi al import af korn var udelukket, og den hjemlige kornavl skulle bruges til andre formål: brød, mel, gryn, hestefoder i byerne o.m.a. Den traditionelle danske baconproduktion skulle helst afløses af store, fede svin til tysernes behov for fedtstof. Og smørprisen blev hævet til gavn for det danske kvæghold og for dermed at bevare den danske kødproduktion.

Der var ved krigens udbrud nogen spild i landbruget. Landbrugernes Sammenslutning (L.S.) havde i kriseårene samlet styrke til at optræde næsten som en konkurrent til det, Landbrugsrådet som Husmandsforeningerne netop havde meldt sig ud af i 1933. L.S. ønskede større priser for salget til tyskerne, end Landbrugsrådet og dets rådgivere ville kræve af frygt for en indre prisstigning, der ville ramme lønarbejderne (inflation). Man anede vel, at bønderne af sig selv ville få flere penge for en mindre produktion, penge som de ikke kunne bruge til importvarer, som ikke fandtes (rov-drift).

Den kornordning, som blev vedtaget 25. juli 1940 kort før den høst, som man vidste ville blive under middel, blandede tyskerne sig ikke meget i. Dens hovedformål var at sikre afleve-

ring af alt brødkorn (rug og hvede) til staten for dermed at sikre det daglige brød for den danske befolkning og forhindre, at brødkorn blev brugt til foder. Derudover skulle især de større ejendomme aflevere en del byg og/eller havre til fremstilling af mel og gryn, foderhavre til heste i byerne og såkaldt ombytningskorn.

Afleveringspligten blev fastsat i forhold til ejendommens grundværdi med en bundgrænse ved 10.000 kr., hvorved mange småjordbrugere (husmænd) blev fritaget, undtagen hvis de havde brødkorn, i så fald fik de ombytningskorn (byg) i stedet og var dermed *skadesløse*.

Statens faste priser var for rug 29 kr. pr. hkg, hvede 28 kr. og foderkorn 25 kr. Lovens lokale administration blev varetaget af et kornnævn på tre mand, udnævnt af sognerådet, og lokale foderstofforretninger (andels eller private) blev som anerkendt statslager forpligtet til at modtage og afregne korn på statens vegne.

Der var, som før nævnt, pligt til at aflevere al sin avl af brødkorn, men der var ingen pligt til at dyrke hverken brødkorn eller andet korn. Misvækst, tørkeskader eller utraditionel driftsform kunne gøre afleveringspligten umulig. I så fald kunne kornnævnet give lov til at bruge den ret til forbehold som var indbygget i kornloven; derom mere senere.

Kornordningen var, som de fleste andre ekstraordinære foranstaltninger, et udslag af det muliges kunst. Der var ifølge dyrskuetalere o.l. tilfredshed hos landbrugets ledere og blandt politikere, men såvidt jeg husker, var der ude blandt gemene bønder nogle, der mente, at det var en slags skat på landbruget, fordi statens faste pris lå ca. 15 kr. pr. hkg under, hvad korn kostede i fri handel (også kaldet *smuglerprisen*).

Hvis man fra dansk side havde overladt al forhandling til *kræfternes frie spil* (eller tysernes) var mange forhold ang. varefordeling og -priser, rationering osv. endt i kaos. At meget af det måtte foregå bag lukkede døre kunne give

små politiske *kandestøbere* i befolkningen noget at gøre sig klog på. Det var nemt at mistænke en fåmælt, forhandlingsdygtig dansker for at være *tyskvenlig*.

Den første sommer med tyskere i landet forløb uden store ændringer i de daglige sædvaner. Mange bekymringer fra de forvirrede aprildage tog af, efterhånden som det viste sig, at vi ikke kom til at sulte foreløbig. Når det forlød rygtevis, at nu skal det eller det rationeres, så skete det netop imens, der var nok til alle. Man delte ikke mærker ud på varer, som ikke fandtes.

Der er hidtil fortalt om de generelle ordninger og politiske bestemmelser, som vi alle skulle rette os efter. De var (foreløbig) til at leve med, hvis man ville, og angik mest de ting, der kunne tælles eller vejes og måles. Besættelses hæren var ikke lige nærværende alle steder i landet. (Nogle steder havde måske mere brug for beskyttelse end andre?). Der var stille landområder, hvor man sjældent så en tysk soldat eller et tysk køretøj, andre steder blev de grønne, tyske farver en del af bybilledet, og de tyske støvletramp en lyd, man måtte vænne sig til.

Der, hvor jeg hørte til i Borre i Aal sogn, slap vi ikke fri. Hvorfor netop der, blev der ikke sagt noget om. At området var egnet til militære aktiviteter, var der mange års danske erfaringer for, som tyskerne næppe var uvidende om før den 9. april.

Inden året var gået, var der forberedelser i gang til anlæg af en stor lejr i og omkring Aal plantage. Hvor stort et område, der skulle bruges, eller hvad lejren skulle bruges til, stod der ikke noget om i egnens danske avis.

Der blev i foråret 1941 opkøbt/eksproprieret private arealer, her iblandt megen landbrugsjord, til udvidelse af statens hidtidige arealer af skov og hede. Det skete så vidt vides på den måde, at den danske stat via en dertil nedsat kommission opkøbte de jordstykker, som den tyske værnemagt mente, den skulle bruge, og

som den dernæst forpagtede for 99 år ad gangen (blev der sagt?).

Disse tvangsafståelser af veldyrket landbrugsjord, lige før sæden skulle i jorden, vakte sorg og harme hos os, som det gik ud over og hos mange flere. I Borreområdet blev der røvet jord fra tre ejendomme, hvoraf mit hjem var den ene, ganske vist min fars ejendom, men jeg vidste, den skulle være min engang.

I det samme forår var der sket det, at min ældre nygifte bror og hans kone havde fundet et sted at begynde for dem selv, så den gamle havde ingen af sine egne om sig at dele de strenge situationer med. Jeg havde sommerhalvåret tilbage af en helårsplads 40 km hjemmefra, en plads jeg ikke skulle have haft, hvis vi kunne se ind i fremtiden, men det var ikke pladsens fejl. Min far havde held til at låne en karl i nabolaget for sommeren, foruden den knægt han havde. Det gik sådan, at han hen på sommeren havde besvær med at finde arbejde nok til sit store folkehold. Den bekymring havde han aldrig haft med sine egne.

Det med at vi skulle afstå jord, som ingen vidste, hvad tyskerne ville bruge til, tog min far sig meget nær. Han følte, at den jord, han havde dyrket og viet al sin omhu, det var hans retmæssige del af fædrelandet - som ikke var til salg for penge.

Kun ca. tre tdl. eller 1.63 ha drejede det sig om og nogle penge, men ingen anvisning på, hvor der kunne købes anden jord i stedet. At miste 10% af gårdens dyrkede areal var ikke den eneste skade, men måden, de gjorde det på, ved at skære to trekanter ud af siden på et pænt, aflangt areal, således at der blev to andre trekanter tilbage, var næsten det værste. Men det skulle vi altså bare finde os i.

Den venlige danske officer, der førte ordet i opkøbskommissionen gjorde, hvad han kunne, for at tyskerne *ikke skulle ødelægge dansk jord, så vidt jeg kan forhindre det*. Og så sagde han

til min far, at han havde forkøbsret til at købe jorden tilbage, når engang tyskerne er rejst, *hvis ellers De passer på pengene. Det behøver vi ett og sej te den mand*, føjede Peder Christensen, Gedbjerg, til, han var med som lokal bisidder.

Det var sket før, at staten købte jord i Aal sogn og andre steder ved Vestkysten, men til så fredelige og nyttige formål som de klitplantager, vi kender så godt. Det var lyngheden, som man for godt 100 år siden *dyrkede op* ved at plante nåletræer, der nu forlængst var store nok til at skjule (camouflere) alle de grønne baraker, som de ville fylde den store, grønne skov med. Det skulle blive til en militærlejre med plads til at rumme en hel division og alt, hvad dertil hørte. Det dyrkede areal, som vi og nogle naboer måtte afstå, var ideel til sit formål, en banegård med grundmurede bygninger og rangerspor m.v. Banen fra Varde mod Nr. Nebel gik langs igennem arealet 1-2 km nord for Oksbøl st. og gode veje gik tæt forbi pladsen, der også skulle rumme lagerplads til brændsel. Om selve lejren hed det sig, at den skulle bruges til rekreation for medtagne mandskaber, som her kunne lappes sammen til kampduelige afdelinger, en division ad gangen osv. Set ud fra tysk, militær tankegang var ideen god nok.

Man skulle tro, de havde kort og tegninger med hjemmefra, for det tog ikke lang tid at få begyndt på de store anlæg. Arbejdskraft var der nok af i Danmark, og mange fra egnen, der trængte til at tjene lidt mere, end de kunne opnå i deres egen lille virksomhed. Der var husmænd, som ikke kunne leve af deres små landbrug under de nye forhold. Nogle havde også en regning eller to fra de sølle tider i 30-erne, som det gjorde godt at kunne betale. På nogen afstand hed det at *arbejde for tyskerne*, men det gjorde vi jo allesammen. Hvad der blev produceret udover de danske rationer blev eksporteret til Tyskland. At der kom andre va-

rer i bytte kunne være svært at få øje på for alle og enhver.

Med tiden hørtes der i krogene ukvemsord om forhandlingspolitikken, og hvad dertil hørte. Men den var nødvendig og førte i flere år til gode resultater. Hvor svært det kunne være at nå så vidt, blev der ikke udsendt rapport om. De tyske anlægsarbejder i Danmark blev efter aftale udført af danske entreprenører med danske arbejdere, der fik deres løn i danske penge - hvor pengene så siden kom fra?

Der kom også tilrejsende arbejdere fra andre egne af landet, som ikke kunne cykle hjem hver aften. Men det kunne lade sig gøre at betale for kosten i et af de private hjem, som fandt på at have *kostfolk*, ikke just for fornøjelsens skyld, men for at tjene lidt penge, mens der endnu kunne købes et og andet. Ingen vidste hvor længe.

Sommeren 1941 blev kort og tør, meget tør i kornets korte voksetid. Byg, der blev sået omkring 1. maj, var tvangsmoden inden 1. august, da en regnperiode kom til besvær i høsten, men tids nok til gavn i roemarkerne. Det var den første høst, hvor *rigtigt* høstbindegarn blev mangelvare. Vinteren før havde jeg som ilægger ved tærskværket, så godt jeg kunne, samlet bånd af hvert et neg, som så kunne gives i bytte for nyt garn, men svindet blev meget stort, og garn af andre tilfældige spindemidler syntes de fleste var for dyrt - uden tanker om, at de gode, gamle priser fra dengang før krigen, de kom aldrig igen.

Ved hjemkomsten til mit fødehjem den 1. november 1941 var der lagt op til en nem vinter. Sommerens høst af hø og korn var skønmæssigt omkring det halve af normalt. Min fars indbyggede skræk for at komme i fodernød var jeg kendt med. Jeg tror nok, han havde prøvet det engang før min tid - og en gang var nok, så jeg tog hans forsigtige skøn til efterretning. To dage efter min ankomst tog han sig en uges ef-

terårsferie for at besøge min afdøde mors familie m.m. i Nordjylland. Imens fik jeg tid og ro til med egne øjne at overskue den bedrift, jeg nu var vendt hjem til. Her var der intet sæsonarbejde, der havde ventet i et par uger eller mere på at blive gjort, og intet der helst skulle give lidt mere end det kunne, og så slog det måske ikke til endda?

Det med den halverede høst på grund af tørke gjaldt ikke den roeavl, der havde nydt godt af den augustregn, der havde generet kornhøsten. Der var roer nok til kvægets behov, men kornavlen var så lille, at vi måtte søge forbehold med hensyn til afleveringspligt. Det betød, at vi skulle have optærsket helt og holdent inden 1. februar, og det skulle foregå under kornnævnets kontrol, som gik til på den måde, at der kom en kontrollør, som vi skulle aftale med, hvornår vi ville tærsk. Så kom han og overværede, at sækkene blev vejet.

Da alt var vejet og talt sammen, viste det sig, at udbyttet var kun det halve af det normale. Det var mindre, end selv min nøgterne far havde ventet, så der blev intet korn at levere til staten udover de tønder rug, som var tærsket i høsttiden og afleveret, fordi det var brødkorn - som vi modtog prima foderbyg for henad foråret til min fars overraskelse, men så *human* var kornloven altså.

Den vinter blev den sidste af tre isvintre i træk. Marts blev lige så kold som de andre vintermåneder, og det meste af april gik med at få den sidste frost af jorden, og det var ikke det værste. Det viste sig, da græsset skulle til at grønnes, at det var ødelagt, vist ikke just af den strenge frost, så af det stærke isslag, der havde dækket for al lufttilførsel med sin tætte glasur. Mange marker med vinterhvede havde lidt den samme skæbne, men der kunne dog sås byg i stedet. At der så blev et helt år med *hvedebrød* bagt af bygmel, var der ingen af os, der tog skade af.

Værre så det ud med det græs, som køerne skulle leve af, men som ikke var der. Alle var ramte, men ikke lige hårdt. Gamle græsmarker med islæt af naturgræsser etc. havde tålt mere end nye marker, som var tilsået med de fineste og mest forædlede frøsorter - sagt rå og brutalt: de mest moderne, de mest *effektive* landmænd var hårdest ramte.

For mange blev det et spørgsmål om at holde liv i køerne, indtil man fik nyt græs eller andet grøntfoder til at gro, men det ville tage lang tid i et sent forår.

Opfindsomheden voksede under slige vilkår. Alt hvad der fandtes af græsvækst langs alfarvej og sti blev afgræsset af skikkelige kalve uden gene for den beskedne trafik, og hidtil ringeagtede englodder med naturgræs og siv og flæg blev indhegnet, hvis man kunne skaffe tråd at hegne med, så der kunne gå et par køer mere end der var græs til, men de overlevede. En energisk mand i Borre græssede sine 7-8 køer på en englod ved Bordrup og cyklede hver morgen og aften de 5-6 km for at malke.

Sådan kunne man være nødsaget til at gøre til hen på sommeren 1942, som var den tredje krigssommer, den sommer hvor krigens tryk følte meget knugende. Vi havde vel en følelse af, at krigen ville få ende engang, men vi havde ærlig talt ikke ret meget at have den i udover den ønsketænkning, der ikke var ny.

Sommeren 1942 blev mere normal i sit klima end vi var vant til, så landbruget fik tid til at overvinde nogle af sine tidligere skrammer. Høsten blev bedre end året før, så god at tyskerne blev nemmere at forhandle med, fordi vi havde landbrugsvarer nok at forsyne dem med og endda bevare de danske rationer uændrede. På den anden side var det ved at knibe for tyskerne at skaffe de varer, vi skulle bruge ifølge aftale. Vi fik fremdeles en rimelig tildeling af kalksalpeter fra Norge som et led i samhandelen.

Alle forbrugsvarer såsom sukker, brød, smør, mel og gryn, vaskemidler o.m.m. var rationeret på mærker, og nogle varepriser blev der givet lidt statstilskud til, det var især kornprodukter som rugbrød og -mel, gryn etc., som var holdt nede i en pris, der kunne friste til husdyrforbrug hvis ikke det var rationeret. (Så kunne vi diskutere i det uendelige, om det var kornavleren, eller den der sad og gumlede på sit brød, der fik statstilskud?).

Tekstiler, klæder og fodtøj blev ikke rationeret på mærker, men der blev på et sent tidspunkt udstedt købekort, hvorpå tøj og fodtøj skulle registreres med dato etc. Derudover var der sket nogle reguleringer med hensyn til børnetøj, arbejdstøj etc. Børn i voksenalderen og arbejdsfolk ved hårdt slæb blev der med rette tænkt venligt på i varefordelingen.

Pænt tøj af ægte vare slap også op i butikken - dengang de fleste voksne mennesker havde købt lidt ekstra ind i tide. Der blev også fremstillet såkaldt standardtøj af kradsuld, cellulid og lidt ren uld, der kunne købes i fri handel til maximalpris. For mænd, der som skik var, skulle være klædt i jakkesæt til hverdag, var det brugeligt til at skåne det pæne tøj med.

Og *nøden lærte nogen kvinde at spinde* (længe før nogens blufærdighed blev krænket). Unge piger, der havde en bedstemor i behold, fik hendes gamle spinderok samlet ned fra loftet og lurede den gamle spindekunsten af. Et par hvide får var der endnu hist og her at gøre sig gode venner med.

Genbrug var ikke kendt som modeord, men det blev praktiseret af nødvendighed, ja for nogle blev det en sport at få øje for at udnytte småting uden at forfalde til smålighed. Og vi fik måske lært, hvor lidt penge i grunden var værd, når en ønsket vare ikke fandtes mere? Vist var der varemangel på den måde, at ikke alle kunne købe alt, hvad de kunne ønske sig, og det var ikke enhver smag, der kunne tilfredsstilles med

det, man kunne købe for sine mærker. Det var som nævnt et år, vi måtte nøjes med mel af byg og rug i stedet for af hvede, men de opfindsomme optimister klarede også det - ved dygtige mølleres hjælp. Byggryn kunne anvendes og serveres i forskellige variationer i ugens løb. - For mange blev krigstiden også en lærerig tid.

Selvfølgelig var det bedst at være ude på landet, især hvad det med føden angik, men der var både i by og på land flere mennesker, som fik flere penge til prima, billige fødemidler, end der var 10 år forinden, da man under landbrugs-krisen med loven i hånd destruerede prima køer for kunstigt at hæve kødprisen til en højde, som mange ikke havde råd til at betale.

Vareforbrug og -fordeling havde også med arbejdskraft og arbejdsløshed at gøre. I takt med krigens varighed blev det andre arbejdsopgaver, der trængte sig på end før og tit andre steder i landet. Mangen industri var gået i stå af mangel på hjælpe-stoffer; til gengæld brugte de tyske anlægsprogrammer danske arbejdere og vore danske tørvemoser og brunkulslejre (flest i Jylland) ligeså. Det var folk, der skulle forlade deres hjemby og på et fremmed sted vænne sig til helt uvant arbejde. Der blev problemer, men også gjort erfaringer fra den ene sæson til den næste. Det var forståeligt, at mange tørvefabrikant gerne ville bruge arbejdsvante bønderkarle med hårdt skind i hænderne. Han vidste, de ville frembringe flest tørv.

Det var ikke nemt for nogen arbejdsanvisning at skulle bestemme, hvem der måtte arbejde for hvem. Og landbruget måtte ikke blive affolket, fordi der skulle graves tørv.

Formodentlig klog af skade udsendte Amts Arbejdsanvisningskontoret i Esbjerg i april 1942 i en firesidet folder til landbrugets faste folk en opfordring (eller henstilling) til den mandlige medhjælp om at blive i deres pladser for: *Vi har set, hvorledes det gik de Arbejdere,*

Rationeringskort for BRØD OG GRYN

APRIL KVARTAL 1943

Denne Del af Kortet opbevares til Brug ved eventuel Udde-ling af nye Kort

Kortet tildeles ikke Børn under 6 Aar

Dec. 1943
300 g Franskbrød
eller
250 g Hvedemel
Handelsministeriet

November 1942
1/4 groft Rugbrød
1 kg

November 1942
1/4 groft Rugbrød
1 kg

1/2 kg
Byggryn
Juli Kvt. 1943
Handelsministeriet

1 Stk.
Haandsæbe
(højest 62 %) **Sept. 1943**
Handelsministeriet

Gyldig i Tiden
1. Nov. 1944—31. Jan. 1945
1/8 Liter
**Levertranpræparat
„Vitaminol“**
Handelsministeriet

Rationeringsmærker.

Gyldig fra 1. August 1943
1 kg
Havre- el. Byggryn
August 1943
Handelsministeriet

250 g **SMØR**
Gyld. fra 31. AUG. 1943
Handelsministeriet

250 g **SMØR**
Gyld. fra 2. AUG. 1943
Handelsministeriet

125 g **Kaffe el. Cacao**
eller
50 g **The**
Gyldig fra 16. Novbr. 1943—31. Decbr. 1944

1942-43 **L** 1942-43
5 Hektoliter
**Koks eller Cinders eller
350 kg udenl. Briketter**
(Brunkuls- eller Tørvbriketter)
Dette Mærke bliver gyldigt
efter nærmere Bekendtgørelse

Bliver først gyldigt efter
nærmere bekendtgørelse
KAFFE
Jan. 1953
160 *Handelsministeriet*

Okt. 1952 **S** Okt. 1952
1/2 kg **sukker**
Okt. 1952
17 *Handelsministeriet* 17

Bliver først gyldigt efter
nærmere Bekendtgørelse
EKSTRA-MÆRKE
April Kvartal
1943
Handelsministeriet

Bliver først gyldigt efter
nærmere Bekendtgørelse
BØRN
under 6 Aar
**EKSTRA
MÆRKE**
April Kvt. 1943
Handelsministeriet

Gyldig efter
Handelsministeriets
nærmere bestemmelse
**1 liter
Benzin**

1943/44 **A₄** 1943/44
Dette Mærke giver
efter Landbrugsmin. nærm. Bestemmelse
Ret til Køb af
fordøjeligt Renprotein
(fra animalske Foderstoffer el. Oleikager)
I Tiden
1. Sept. 1943—30. Nov. 1943
giver dette Mærke Ret til Køb af
1600 g fordejeligt Renprotein
(fra animalske Foderstoffer el. Oleikager)

der sidste Sommer forlod deres Pladser, fordi de troede, at det var bedre andre Steder. De er i Dag fattigere, end de nogensinde har været, de troede at de skulle tjene en Masse Penge, men blev narret. Pengene gik til Rejser, Kost og Logi m.v. og da Sommeren var gået stod de uden Vinterplads.

Efter nogle ord om den lov, der skal forhindre unge landarbejderes arbejde i tørv og brunkul, fremhæves følgende gode råd: *Bliv på sikker grund, det er vor Opfordring til enhver Landbrugsmedhjælper: bliv i Deres Plads. Forholdene i Verden er usikre, men Gaardejerens Komfur er altid sikrere end Byens Gasovn, og det der skal i Gryden og paa Panden vil altid være nærmest, hvor De befinder Dem i Dag.*

Opfordringen til at blive i pladsen har også nogle velmente ord til den kvindelige medhjælp om at blive på landet bl.a. fordi: *De virksomheder, der beskæftiger unge Piger, har Folk nok, og mange af dem, der har Pige i Huset, er flyttet til mindre Lejligheder og kan ikke have Pigen boende i Pladsen. Og: En Pige der kan bo hjemme. Plads kan man ikke have, hvis man ikke har sit Forældrehjem i samme By. - Derfor: - bliv ved Landbruget, såfremt De er hjemmevant der.*

Jeg erindrer intet konkret om, hvor alvorligt disse velmente ord blev taget. Dem, der ville forlade bondens komfur m.m., havde gjort det forlængst der omkring, hvor jeg var. Bemærkningen om værdien af kost og logi og at have et sted at være, var de bedste ord i den folder, og de har ikke tabt gyldighed siden.

Efterhånden, som krigssituationen blev mere anspændt, blev det også mere tydeligt, at vi havde det bedre ude på landet end i de store byer; vi var som nævnt nærmest ved det, der skulle i gryden uanset den handelspolitiske *magtbalance*. De danske politikere og embedsmænd skulle opnå gode resultater i handelen med tyskerne og tillige være rimelige og rettæn-

kende, når de herhjemme skulle dele ud til højre og venstre og land og by. Arbejdsløsheden skulle holdes i ave bl.a. for at undgå, at danske arbejdsløse blev sendt i tyske kulminer, hvis vi gerne ville have flere kul.

Allerede i 1940 fik vi beskæftigelseslove, der skulle modvirke, at danske arbejdere tog arbejde i Tyskland. Der blev stillet statsmidler til rådighed, dels som tilskud, dels billige lån til grundforbedring og afvanding, landarbejderboliger, ensilagebeholdere og bygningsstandsættelse, alt sammen nyttige, fredelige ting, vi kunne få gavn af efter krigen. Og vi fik brugt nogle af de materialer, der endnu var tilbage i landet. Det gjaldt om at komme tyskerne i forkøbet.

På tredie år gik det endnu nogenlunde godt med de fremmede i landet, men det sled på humøret, både det danske og det tyske, mest det sidste. Vi havde jo fra første færd været nødt til at gøre gode miner til slet spil, en strategi eller taktik der passede godt til vort traditionelle vestjyske tålmod. Vi havde så mange i grønne uniformer og havde haft det så længe, at vi var nødt til at forliges med dem. Vi blev let mistænkt for at være tyskvenlige, men de var jo venlige over for os, og de var lydige; en gang skældud på dansk kunne de have respekt for, hvis den var fortjent.

Vi passede jo vort skikkelige arbejde dag ud og dag ind og gik i byen lige så meget som i fredstid. Vi trængte til at samles om noget, der var dansk, uden at vi behøvede at begrunde det med store ord.

Gymnastikholdene i forsamlingshuset o.l. steder blev større end førhen - så længe salen kunne være fri for tyskere. Møder med foredrag, sang m.m. var også godt besøgt - og dansesale ligeså. Og trangen til at samles blev næppe mindre af, at tyskerne lagde beslag på en sal hist og her uden at spørge. Der var trang til og behov for at gøre noget uden at spørge på

Idrætshallen i Oksbøl kort efter indvielsen i 1943.

tysk, bygge noget op som var synligt længe efter, at de var rejst - og det skulle de jo engang før eller siden.

Det var først på året 1942 i den tredje strenge vinter, at der opstod en tanke om at bygge en stor hal, en idrætshal der kunne rumme det store gymnastikstævne som Ribe Amts 4. hovedkreds manglede plads til hvert forår. Nu blev tanken til ord, der bredte sig som en løbeild; *en idrætshal i Outrup*, kortere kunne det ikke siges, og mere centralt kunne den ikke placeres. Hovedkredsens formand, førstelærer ved Vrøgum skole i Aal sogn, P. Jungersen var tankens energiske banebryder. Pengeindsamling ved dørene i sogne og byer i Nr. Nebelbanens opland gav (vistnok) mest i Aal sogn, som var det eneste sted, man ville lette låget på kommunekassen, og det sted, hvor der var flest *tyskerpenge* at trænge til at være offervillig med.

Tiden blev ikke spildt med snak. Året efter var hallen bygget, der hvor der byggedes mest i forvejen - i Oksbøl, hvor den blev indviet 20. marts 1943, og hvor den ligger den dag i dag.

Der skete meget på højere steder sidst på året 1942, som vi stille i landet selv måtte skaffe os viden om efter evne og ønske og selv finde ud af, hvor der skulle lægges øre til eller holdes mund.

Vi havde i vort hus lært at stille radioen ind på danske nyheder fra hinsides havet. Det blev en af min fars daglige vaner at høre og vurdere, hvad der kom fra den side. Han havde god tid ved den tid og gode storpolitiske fornemmelser, troede ikke på alt, hvad der blev sagt og bemærkede (især), hvad der ikke blev sagt.

Hans 25 år gamle erfaring sagde ham, at hvis denne krig skulle rase til dens rette og den bitre ende, skulle USA med på den rette side. Da det-

te nødvendige håb gik i opfyldelse, begyndte vi at skimte et lys i mørket.

Men hvordan ville tyskerne omkring os opføre sig til sidst. Dem, der kom herop på rekreation, var mere sultne, når de kom, end når de skred sydpå, med hvad de kunne bære med sig over grænsen. Aftaler kunne blive misfortolket og misforstået - og det blev de engang ved Kruså, så det gav *genlyd* helt i Berlin.

Den 26. september 1942 modtog den danske konge Christian X på sin 70 års dag en lykønsning fra selve Adolf Hitler. Kongen lod sende et takketelegram, som efter Hitlers mening ikke var venligt nok. De dansk-tyske handelsforhandlinger omkring høsten 1942 var før denne *telegramkrise* mere vanskelige, end de før havde været. Værnemagtens generaler blandede sig mere end de havde økonomisk forstand til angående problemet med soldaternes indkøb i de danske butikker. Og tyskerne hjemlige behov for kød og især flæsk var mere påtrængende ligesom de københavnske husmødres, der havde savnet svinekød længe.

Det danske forbrug skulle sænkes med 20-30%, hvis bytteforholdet skulle gå nogenlunde op, og ingen af parterne ville med til en generel rationering på mærker som med andre mere *lagervenlige* varer. Der gik et langt halvt år, før man fandt en ordning med købekort til de danske husstande. Et ømt punkt var og blev de tyske soldaters købelyst i danske butikker; mange af dem havde lært sig af skaffe sig danske penge, og *en alvorlig svaghed i den danske position var den villighed, som ikke så få danske viste til at hjælpe tyskerne med denne udplyndring*, (L. u. B. s. 214). Og problemerne blev sværere at håndtere i takt med at sulten og dermed det tyske tryk tiltog.

Det tyske nærvær i butikker og slige steder var mest irriterende i de store byer, men sivede også ud til vi små. I den lille by Oksbøl kom der - jeg husker ikke hvornår - et skilt på slagterens

dør og andre døre, hvor der stod på tysk, hvor mange af slagsen, der måtte være ad gangen. Så vidt jeg husker, var det fem, og jeg forudså som sjettemand og eneste danske kunde en lang ventetid, men så tog slagtermesteren ordet og bad på godt dansk den mest snakkende tysker om at *holde kæft*, hvorefter jeg blev kaldt til disken. De andre havde tid nok.

Selve tiden kunne i grunden bruges til meget, f.eks. til at trække tiden ud med. Så længe der blev forhandlet, var der håb. Derfor blev der forhandlet igen og igen al den tid, krigen varede. Den danske høst og dermed landbrugets produktion var stigende og vort bedste aktiv i den samhandel, hvorved det danske samfund var i stand til at overleve. Det produktionsoverskud, der blev til at forhandle med tyskerne om, fik vi mere for, end de fleste af os fik at vide dengang. Så længe vi havde landbrugsvarer at eksportere udover hjemmeforbruget, slap vi for at sende danske arbejdere i tyske kulminer, for at vi kunne få kul.

Høsten i 1942 var som før nævnt bedre end i årene forud takket være et bedre vejrlig, men ude i landbruget var der ved at blive mangel på de hjælpemidler og -stoffer, som vore marker og husdyr havde brug for. Kraftfoder i form af oliekgær til kørerne var ved at være brugt, også der hvor der havde været lager på loftet. *Hvor længe kan en ko give 50 pund mælk om dagen uden kraftfoder?* var min fars gode spørgsmål, mens vi ventede på grønt forårsgræs. Ingen svarede af mangel på erfaring. Denne ko var kun en undtagelse til den gode side.

Mejeriet fik for lidt mælk at arbejde med i forhold til den dyre drift, de dyre tyske kul og den dyre mælkekørsel, der kulle konkurrere med andre slags kørsel. Mælkesalg til tyskerne var ikke til at slippe fri for, selvom mejeribestyrelsen var mere vred, end han kunne blive i fredstid. Det var ikke hans skyld, at mejeriets andelsbønder fik for lidt skummetmælk hjem

til de grise, der skulle blive til store, fede tysk-landssvin, som vi kunne købe kul for til mejerierne og andre nødvendige sager.

Vanskeligheder var også dengang til for at overvindes - også blandt landmænd. Nogle slog sig til ro med, at det kraftfoder, der ikke kunne købes, var man også fri for at betale, så *passede pengene* igen, men kun for en kort tid. Andre var mere fremsynede og gav sig til at udnytte deres egne hjemmedyrkede fodermidler bedre. Ensilage af sukkerroetop kunne erstatte nogle af de dyre oliekgager, og loven om tilskud til ensilagebeholdere var kommet for at blive brugt. Nogen større forandring i landbrugets driftsforhold skete der dog ikke, men der blev begyndt, fordi det for nogle var nødvendigt at finde erstatningsafgrøder for alt det korn etc., vi før havde hentet i udlandet.

Tyskerne var meget opmærksomme på slige fremskridt, som de også kunne se nytten af på egne vegne. De så gerne, at vi dyrkede flere kartofler, der var et godt svinefoder, når de blev kogt. De tyske forhandlere ville gerne skaffe kartoffelkogeanlæg til de danske landmænd, gerne mange anlæg - som var dyre, syntes de fleste. Men nogle anlæg blev der dog etableret på andelsbasis, vistnok flest i Vestjylland. De tyske forhandleres velvilje for alt det med kartoflerne hang sammen med deres forkærlighed for de store, tunge, fede svin, som fik nogle øre lagt til prisen i de samme tider. Men de danske landmænd var træge over for omstilligen af det tilvante. Sagt rådt og brutalt, ville vi ikke lade os vejlede af tyskere, fordi de var vore fjender i krigen. Det civile Tyskland, som vore folk skulle forhandle med, var andeledes end de militære tyranner i Berlin, hvis de blot kunne få lov til at være det. De begavede, skikkelige og fredelige tyskere kunne vi lære meget af - hvis det kunne få lov at ske i *fred*.

Trods rationering af de fleste nødvendige fødevarer var forbruget større pr. person i 1942,

end det var i 1939, viser en enkelt sammenligning fra Statistisk Departement (nu Danmarks Statistik). De fleste brugte, hvad de kunne købe på deres mærker, men der var arbejdsløse i København, der solgte deres mærker på *den sorte børs*, men der var også dengang individuelle variationer i det, vi nu kalder forbrugsmønstre.

Man fandt ud af ved nævnte undersøgelse, at der ikke var nød i Danmark, hvad føden angik. Der kom ikke mere statistik af den art, thi det *dannede ikke noget godt udgangspunkt for forhandlinger med tyskerne*, (L. u. B.).

Der var også andre begivenheder på højere plan end telegramkrisen og alt det med flæsket - Erik Scavenius var kaldt til Berlin med tilbud om at blive dansk statsminister. Det skete den 3. november 1942. Man havde længe ment, at han var tyskvenlig, hvortil en kendt afdød politiker skal have sagt, at *den mand er slet ikke venlig*. Men han var vist dygtig, saglig og diplomatisk trænet, men følelseskold og *tilknapet* af væsen.

Amerikas indtræden i den krig, som tyskerne dermed var begyndt at tabe, var nok den største begivenhed, men den højste vi ikke flag for på en bestemt dag.

At magten var ved at vende kunne udledes af, at vi i 1942 og især i 43 havde flere overflyvninger vestfra mod mål i Tyskland, og nogle med ærinder til bestemte steder i Danmark, som kun de mere indviede vidste besked med. De sidste var der nu ikke megen fare ved, men luftværnssirenen kom i reglen i gang med enten at bebude alarmtilstand eller flyvervarsel (luftalarm). Det sidste betød, at civilbeskyttelsesmandskabet skulle møde ved deres bestemte vagtlokale. Dette CB mandskab var etableret af nogle årgange af os, som ikke kunne blive duelige soldater, men var gode nok til at varetag civilopgaver i tilfælde af luftangreb. Jeg var selv som en af slagsen udstyret med en gul ke-

deldragt, en stålhelmet, en gasmaske og en rummelig blå kappe. Nogle dages teoretisk uddannelse havde vi fået i 1941. Korpset sorterede under politiet, der havde nogle af os til hjælp eller i lære - de såkaldte *føl*, men de fleste af os skulle gøre *teknisk tjeneste* ved brand, bygningsafstivning eller sanitet; det sidste, som var mit gebet, blev ledet af byens læge.

Efterhånden, som overflyvningerne blev tættere, gik det ligeså med de tyske luftværnskanoner. Granatsplinterne fra deres skræmmeskud virkede mere faretruende end de højtflyvende bombeformationer.

Krigen havde vendt sig. Det engang så mægtige Tyskland gjorde klar til at forsvare sig til ingen verdens nytte. Nu i 1943 gik de i gang med at befæste hele den jyske vestkyst i tilfælde af en landgang. Til det formål kom der i efteråret 1943 mange arbejdere, flest fra København, til egnen, hvor mange blev indkvarteret i private hjem (uanset om der var plads eller ej). Det skete, at sognefogeden uden varsel kom med et par til et husmandshjem, hvor manden og konen forlængst var gået til ro. Konen blev mest vred, men fandt dog en nødvendig løsning. Hun og ægtemanden krøb sammen i den ene seng, og lod de to ubudne gæster dele den anden. At sognefogeden ved en senere lejlighed fik det glatte lag af konen var forståeligt, men synd for ham alligevel. Han havde det svært de sidste par krigsår.

Det var ved samme tid og anledning, at den nye idræsthal blev taget uden at spørge. Der blev et par timer til at finde et sted til gymnastikredskaber o.l. og at få dem flyttet. Trafikken eller rettere sagt taktikken var den samme alle vegne: ikke noget med ugers eller dags varsel, højst nogle timer, så fik vi ikke tid til at få nerver på ret længe forud.

Men der var nerver på over det hele, mere i 1943 end der før havde været. Ingen kunne risikere at gå frit omkring som før uden at have sit

nu to år gamle legitimationskort parat, helst uden at ryste ret meget på hånden. Man vidste ikke altid, hvor der stod en mand med gevær og rystede af kulde eller skræk. Var han klog nok til at lytte eller lugte sig til, at det var en bondemand, han havde for sig, blev han menneskelig og sagde noget om *smør* (på dansk: smør). Den tyske hunger efter fedtstof var efterhånden nem at få øje på. Det tørre grove brød fik de måske, men tit fik de ikke andet. En stump stearinlys at sutte på var bedre end ingenting.

Den militære undtagelsestilstand, som blev sat i værk hin søndag morgen den 29. august 1943, kom så vidt jeg husker som en overraskelse for skikkelige folk i mit opland. Hvad havde vi nu forsyndet os med på sådan en køn søndag morgen? Folk, som intetanende var på vej til Aal kirke kl. 10, vendte hjem med uforrettet sag, fordi de mødte så mange bevæbnede vagter undervejs. I dagens løb fandt vi ud af, hvad udgangsforbud og spærretid betød. Ingen måtte færdes ude efter kl. 20. Ingen forsamlinger over fem personer på offentlige steder. Det lød så strengt den første dag eller to, men der kom dog ret snart lokale lempelser. Udgangsforbud blev udsat til kl. 22, og der kunne søges tilladelse til at afholde nødvendige møder. Hvor længe det varede huskes ikke, men nogle linier i Oxbøl Andelsmejeris forhandlingsprotokol har med situationen at gøre, må man tro. Der står: *Ordinær Generalforsamling afholdes på Oxbøl Afholdshotel Lørdag den 18. Sept. 1943; Formanden bød velkommen og oplæste Tilladelsen til at afholde Generalforsamlingen, som var indhentet fra de militære Myndigheder, der ligeledes havde godkendt Dagsordenen såvel som Knud Knudsens Valg til Ordstyrer.*

De militære Myndigheder kunne ikke være andre end den lokale tyske kommando/og det lokale politi fungerede vist endnu som *stikirend-drenge*. Med den velvoksne, myndige he-

Gårdejer Knud Kristian Knudsen (født i Billum 1889 - død i Borre, Aal sogn 1963).

debonde Knud Knudsen i Borre som beskikket dirigent var der de bedste muligheder for et møde i *god ro og orden*.

En eftersøgning i protokoller o.l. røber sjældent med rene ord, at landet var besat af tyskerne i fem lange år. Man kan højst finde nogle gådefulde ord at støtte eller supplere erindringer med, men situationens årsag og virkelige baggrund må man tænke eller gætte sig til. - Vilde vi helst glemme alt om den tid, eller turde man ikke skrive noget?

Begivenhederne omkring 29. august gav ikke store forstyrrelser i den lokale trivielle situation. De førnævnte indkvarteringer af fremmede arbejdere og deslige fra andre kanter af landet og beslaglæggelse af huse og ejendomme i den sydlige del af by og sogn kan der ikke sættes dato på før i november engang. Men de var lige slemmе.

Sommeren 1943 vil af os, der oplevede den

på nært hold, blive husket for sin frodighed fra først i marts og næsten til jul. For vi, som var bønder, var det altid glædeligt at se gode resultater af vort virke. At der blev mere mad til de sultne tyskere at forlænge krigen med, var der måske en eller anden, der tænkte, men vi kunne stadigvæk købe mere, når vi havde nok at bytte med. Den nødvendige samhandel lod sig ikke ødelægge af *telegramkrise* eller forstyrre af en 29. august. De tyske teknokrater og de danske embedsmænd blev siddende ved forhandlingsborde og opnåede gode økonomiske resultater, blot generalerne og de nazistiske *politikere* kunne holde sig i baggrunden - (så vidt det kan læses i L. u. B.)

En vanskelighed i vore omsætninger var det tiltagende transportbesvær til dels forårsaget af sabotagen, som i sig selv lagde beslag på varer fra Tyskland f.eks. glas.

Ved begyndelsen af 1944 tror jeg nok, at de fleste af os ventede eller frygtede en afgørende vending i den trivielle tilstand inden næste jul. Hvorfor skulle denne afsindige krig dog fortsætte, når enhver vidste at Tyskland i realiteten var overvunden. Hvad kunne vi skikkelige, civile gøre, mens vi ventede på fred og arbejdsro. Nogle af os fandt på at grave et hul i jorden for husstanden at søge tilflugt i. Man vidste aldrig, hvad der kunne ske, når luftværnskanonernes jordstrygende granater eksploderede?

Nerverne var på højkant den sommer, mest de tyske. Man kunne føle, når det brændte på et eller andet sted, troede vi da.

Af uforklarede årsager fik vi et par gange rykind af soldater, der slog sig ned i laden på ubestemt tid. De første havde nogle små, magre rideheste med og nogle små *staldknægte* af ubestemmelig herkomst til at passe og røre hestene og stjæle korn af dyngen på vort loft. Jeg så det og skældte ud på jysk, så godt jeg kunne, og han snuttede igen på sit sprog. Han havde ikke gjort noget og hans fire overordnede tyske underoffi-

cerer, der spillede kort dagen lang, rystede blot på hovedet. Dagen derpå havde en hest forædt sig og måtte have dyrlæge tilkaldt. Den samme dag før aften var de bare væk. Vi så dem aldrig mere.

Allerede dagen efter kom der en lille tynd arbejdsoldat i en alt for stor grøn uniform. Han skulle muge ud efter hestene. Han stod ved la-deporten og gnavede i en stor humpel, noget tør rugbrød. Min far, der var på vej ind til sin kaffe, ynkedes inderlig over den sultne knægt og tog ham med ind til en kop kaffe ved køkkenbor-det, hvorpå der stod en trekant af en oprindelig rund lagkage. Den sjældne lækkerbisknen kaste-de han sig over til sidste bid. Glemmt var alt om det tørre brød for en tid.

Næppe var laden ryddet før næste hold an-kom, ikke til fods og ikke til hest, men på cykel. 43 mand på 43 Brennabor-cykler, der blev sat på række og geled i den tomme lade. Chefen, hvis løjtnantsrang jeg ikke husker, var en meget korrekt præsjertype, som man nok var lidt ban-ge for den første dagstid. At han ikke var ind-ladende var kun et plus, men han var korrekt, og der stod respekt om ham hos mandskabet. Han indtog det lille loftskammer til sit natte-kvarter og den mindste af vore stuer til kontor. Det var også der, min far satte sig for at høre den engelske presse på dansk - som ikke rigtig var noget for tyskeren, så han gik en aftenur imens. Han skulle ikke råde over os.

Der var en blandt de 42, som forstod dansk; han fortalte at han var fra Flensburg. På anden-dagen var det synligt, at der var et og andet at påtale. Jeg fik chefen med på en lille gårdtur og fik ham gjort begribeligt, at de brugte mere vand, end vi havde råd til. Det forstod han tilli-ge med ordet *lokum*, som var for lille til så mange. Han kaldte sit mandskab sammen og sagde på tysk, hvordan det skulle være.

Da jeg om eftermiddagen gjorde klar til at stakke kløverhø, mødte der to mand, som øn-

skede hver en fork. De ville stakke hø og det kunne de. Jeg fik en fornemmelse af, at det hør-te med til hans disciplin at holde sine folk i ånde ved skikkeligt civilt arbejde efter måske fem år i krig. Jeg kunne ikke sige nej til den hjælp, som de så gerne ville yde, og som det var synd at nægte dem. De gensidige skulderklap og strygen med håret undlod vi selvfølgelig. Vi skulle jo være hinandens fjender.

Maden fik de ved et feltkøkken ved en anden gård i Borre. Det skete også, at chefen havde møde med andre chefer på en eller anden græs-plæne. Så kom der en og anden af hans korporal-ler, som ved tegn og gebærder gjorde mig begribeligt, at han ville gerne låne radioen. Han ville høre den engelske presse på tysk, imens *ham selv*, den rettroende var ude. Næste gang kom der flere, som ville lytte med.

Det var i juni 1944 kort efter landgangen i Normandiet og lige før folkestrejken i Køben-havn. Og vore 43 ubudne gæster lod som de skulle blive hele sommeren, men de vidste at vi skulle have høet ind på staldloftet, og der var meget hø det år. En dag kom der en vogn med træplader, som måske skulle blive til en barak til at sove i? En anden dag fik de så travlt med at grave små runde huller langs et markskel. Det lignede enmands skyttegrave. Hvad har de nu i sinde, tænkte man?

Ved den tid, der plejede at blive aftenro i går-den, blev der pludselig uro. Cyklerne blev trukket af lade og alle mand gjorde klar til ud-rykning. Det tog et stort kvarter, og så var de væk. Hvorfor de fik så travlt, fik vi ikke at vide. Jeg husker kun, at det var, mens det trak op til folkestrejken i København omkring 30. juni. - Hvad man ikke vidste, måtte man prøve at gætte sig til.

Denne indkvartering var den største og den længste, men også den *bedste* vi kom ud for. I de 10 måneder, som krigen endnu kom til at vare, bredte uhyggen sig med ujævne mellem-

rum. Afvæbningen af det danske og vort lokale politi den 19. september var for mange af os det største chok i hele krigsforløbet. Nu følte vi os værgeløse, prisgivet alle onde magter. Vort politi var ved sin eksistens at regne for et symbol på tryghed, som det ikke var rart at leve foruden. At der i byen Oksbøl blev etableret et civilt vagtværn, et fredeligt borgerværn var det vist, til betryggelse for byens borgere, men den enkelte måtte se i øjnene, at der var kun sig selv at støtte sig til. Et slidt legitimationskort var nok til, at man blev sat fast for resten af natten og noget af formiddagen. Vi ude på landet, der kendte ethvert skeldige, havde lettere ved at snige os udenom nogle vagter. De gamle garvede frontveteraner længtes inderligt efter at komme hjem til deres eget og få arbejdsro. De var skikkelige folk, som det var klogest at møde *med åben pande*, hvis man turde - eller også holde sig hjemme. De andre, de alt for unge, de utrænede var vel også skikkelige, men de var bange, bange for at stå alene, og var de i flok, kunne de alle gå amok, hvis blot en af dem så skyggen af en indbildt fjende. Så skød de vildt omkring sig i nattens mulm og mørke.

Hvor længe skal denne galskab mon vare? tænkte man hver dag den vinter, mens man ventede på forår af flere slags. Ude på landet var man bedst tilpas, fordi der var arbejde, der skulle passes hver dag, søndag og søgn. Den vinter skulle vi endda tærskes vort korn om natten, fordi strømmen var *rationeret*, hed det sig, men jeg husker ikke, at vi rettede os derefter. Sagen var den, at importen af kul fra Tyskland hørte op. Det var galt med transporten og meget andet. Kort sagt: Tyskland var ved at *køre tør* - og træt tillige. Dem der stod for byttehandelen havde vidst det længe, men de kunne ikke standse den politiske og militære galskab.

Vinteren var heldigvis kort og mild. At toggangen på vor lokale bane var indskrænket til et og hver vej, hvor man måtte nøjes med stå-

plads i godsvognen med en petroleumskakkelovn, var småting.

Imens vi forberedte det tidlige forår, gik min far og forberedte noget mere langsigtet. Han lod et ord falde om, at jeg kunne overtage gården til april. Jeg havde været gammel nok til det længe, var vi enige om, men han var med sine knap 67 ikke for gammel hverken på legeme eller sjæl til at drive sin gård, men han kunne ikke gøre det uden mit nærvær. Det vidste vi begge to. Og jeg havde allerede gået hjemme ved det så længe, at det var lovlig sent at begynde forfra på et nyt og fremmed sted. En årsag til, at jeg ingen hast havde med at blive gårdejer, var vistnok krigstiden og al den usikkerhed, der fulgte med. Set fra min fars side var han mere forberedt på, at der ville ske noget med penge, når krigen var slut, noget der måske ville ramme både *onde og gode*.

Da den 1. april oprandt, havde min far endnu engang sået sin byg med hånd som sædvanlig, mens jeg havde holdt hestene i gang med nogle afbrydelser, når der var flyvervarsel, som man eferhånden blev sløv overfor. Det var jo ikke os i Borre og omegn, de sigtede imod, og tit var de vældige bombeformationer forbi, før sirenerne kom i gang. Den sidste gang jeg hørte dem var den 4. maj ved 18-tiden. Jeg blev hjemme ved den gård, der havde været min i hele den herlige april, som vi netop havde det år. Nu ventede jeg kun på den fredelige arbejdsro, som blev varslet nogle timer senere. Endelig!

Og da det endelig blev mandag, tog jeg fat på at fjerne de rustne pigtrådsspærringer fra min egen kløvermark. Jeg spurgte ingen. Det hastede, thi græsset groede, så man i denne maj kunne høre det. Nu var der fred og ro.

Frode Sørensen, f. 1915, gårdejer, Borrevej 5, 6840 Oksbøl. Modtog H. K. Kristensen-prisen i 1984. Artikler i »Fra Ribe Amt«. Har udgivet: »Breve fra Niels Kristensen 1865-1913 - et tidsbillede fra Aal sogn« (1984).